

ДЕМОГРАФІЯ, ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

УДК 330.14
JEL Classification: J01

DOI: 10.37332/2309-1533.2020.7-8.13

Руда Т.В.,
*канд. екон. наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу дослідження митних зобов'язань,
Університет державної фіскальної служби України*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ РЕЗИСТЕНТНОГО СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ

Ruda T.V.,
*cand.sc.(econ.), senior research fellow,
leading research fellow at the department
of researches of customs obligations,
University of State Fiscal Service of Ukraine*

BASIC APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF RESISTANT SOCIAL CAPITAL OF THE STATE CUSTOMS SERVICE

Постановка проблеми. Сучасна динаміка соціальних перетворень у вітчизняному суспільстві вказує на необхідність розвитку соціального капіталу, який на сьогодні є одним із вагомих важелів, що здатний розширювати межі свого впливу та створювати додатковий синергетичний ефект при взаємодії з іншими економічними ресурсами. Ефективність такої взаємодії визначається спрямованістю соціального капіталу та його здатністю протидіяти негативному впливу чинників середовища його функціонування. Таким чином, на сьогодні особливо гострим є питання формування позитивного соціального капіталу та набуття ним рис резистентності, що створить передумови для його подальшого розвитку. Так, варто зазначити, що надважливим та надскладним цей процес є в державних структурах, оскільки саме вони виступають виразниками державної політики, залишаючись при цьому досить забюрократизованими та догматичними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення соціального капіталу досить недавно актуалізувалось у вітчизняній науці, попри це, на сьогодні уже є чимало напрацювань з цієї проблематики. Питання визначення сутності та структури соціального капіталу всебічно досліджено у працях Колота А. [1], Грішньої О. [2], Буркинського Б. [3]. Суттєвими є напрацювання Сибирякова С. [4], який дослідив особливості соціального капіталу державних службовців.

У працях Рудої Т. [5], Нагорічної О. [5–6], Капітанець С. [7] обґрунтовано необхідність та закладено основи для поглиблення вивчення особливостей формування та якісного зростання резистентного соціального капіталу Державної митної служби України.

При цьому, додаткового дослідження потребують питання, що стосуються особливостей розвитку резистентного соціального капіталу на галузевому рівні, в першу чергу, у тих сферах, які мають стратегічне значення для держави, що й обумовило доцільність написання наукової праці.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні особливостей розвитку резистентного соціального капіталу Держмитслужби (РСК Держмитслужби) та напрацюванні пропозицій щодо розробки моделі його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи діяльність Держмитслужби, варто зазначити, що соціальний капітал у даному випадку є нематеріальним активом, що створюється через систему соціальних взаємовідносин та безпосередньо впливає на результати діяльності служби завдяки своїй здатності мобілізувати ресурси й забезпечити ефективні комунікативні зв'язки між учасниками митних правовідносин. Так, періодичне тотальне оновлення кадрового складу митних органів впродовж 2020 р. супроводжується відсутністю стратегічних напрямів розвитку митних органів,

погіршенням психологічного клімату в їх колективах, розмитістю відповідальності за кінцеві результати діяльності служби та девальвацією її цінності в системі органів державної влади. Таким чином, соціальний капітал в даному випадку набуває особливої вагомості в процесі забезпечення життєдіяльності Держмитслужби та потребує підтримки і розвитку.

У даному випадку під *розвитком резистентного соціального капіталу Держмитслужби* розумітимемо дію або процес, внаслідок якого відбувається якісна зміна соціального капіталу відомства в контексті його здатності протидіяти негативному впливу екзогенних та ендогенних факторів, що обумовлені структурними зрушеннями.

Особливостями розвитку РСК Держмитслужби є:

1) оборотність змін, що зумовлена особливістю процесів, які виникають в результаті використання соціального капіталу (циклічне відтворення);

2) відсутність закономірності якісних змін РСК, оскільки вони залежать від низки факторів впливу;

3) при відсутності чіткої спрямованості якісних перетворень РСК, вони не можуть накопичуватися і тому процес розвитку, у даному випадку, втрачає специфіку, характерну для єдиної, взаємозалежної лінії.

Результатом розвитку повинен бути новий якісний стан резистентного соціального капіталу, що виступає як зміна його складу або структури (тобто виникнення, трансформація або зникнення його елементів чи зв'язків).

Таким чином, враховуючи окреслені особливості розвитку РСК Держмитслужби, вважаємо за доцільне припустити, що модель його розвитку повинна ґрунтуватись на принципах атрибутивності та синергічності.

Модель розвитку РСК Держмитслужби – це атрибутивна модель розвитку синергетичного типу, що має на меті забезпечення зростання та нагромадження резистентності соціального капіталу працівників Держмитслужби до інституційних трансформацій. *Об'єктом даної моделі* виступає РСК Держмитслужби.

При цьому, атрибутивність є всезагальною філософською категорією, без якої не може існувати будь-яка система, об'єкт чи процес. Атрибутивна теорія інформації в своїй основі охоплює визначення інформації як обмеженої різноманітності, притаманної всім видам і формам структур об'єктивного світу, включаючи структури, відображені суб'єктом у пізнавальному процесі.

Особливістю атрибутивного підходу є оптимальна широта охоплення систем, що дозволяють вирішувати їх залежно від умов і рівня складності [8].

Принцип атрибутивності реалізовуватиметься у самій моделі розвитку, яка об'єднує об'єкт розвитку з його архітектонікою та підсистемою зв'язків між факторами зовнішнього та внутрішнього середовища, що дають змогу досягти високої результативності застосування моделі та одержати синергетичний ефект. При цьому, концепція атрибутивного управління ґрунтується на теорії атрибуції, що пояснює причинно-наслідкові зв'язки між тим, що відбулося, і першопричиною того, що відбувається.

Таким чином, *структурне наповнення* моделі буде наступним:

1) атрибути об'єкта розвитку – резистентний соціальний капітал Держмитслужби;

2) атрибути внутрішнього середовища – фактори прямого впливу на РСК Держмитслужби;

3) атрибути зовнішнього середовища – фактори непрямого впливу на РСК Держмитслужби.

Цілями запровадження моделі розвитку РСК Держмитслужби є:

– економічна – передбачає досягнення додаткових економічних вигід Держмитслужбою від ефективного використання соціального капіталу її працівників внаслідок зростання його резистентності;

– науково-технічна – забезпечення поступального розвитку резистентного соціального капіталу за рахунок впровадження системи розвитку знань працівників, активізації впровадження інновацій та залучення персоналу до цього процесу;

– соціальна – створення сприятливих умов для забезпечення розвитку РСК.

Варто зазначити, що розвиток може відбуватись двома шляхами – саморозвиток або через застосування ефективної системи управління. Враховуючи те, що Держмитслужба, як і більшість державних структур, на сьогодні не здатна до саморозвитку, оскільки на неї покладено виконання ключових державних функцій, вона не є абсолютно відокремленою структурою й перебуває у тісній взаємодії з іншими органами державної влади, то справедливо вважати, що розвиток резистентного соціального капіталу можливий лише за умови ефективного управління ним.

Саме тому, *функціями* моделі розвитку РСК Держмитслужби є:

– планування – прогнозування, визначення цілей, стратегії, політики і завдань щодо забезпечення розвитку РСК Держмитслужби;

– організація і регулювання – направлена на формування об'єктів та суб'єктів розвитку РСК Держмитслужби, а також взаємозв'язків між ними, забезпечуючи упорядкованість технічної, економічної, соціально-психологічної і правової сторін діяльності кожного елемента, а також

подолання протиріч між організацією і дезорганізацією, порядком і факторами, які впливають на РСК Держмитслужби;

– контроль – спостереження за розвитком РСК Держмитслужби, дослідження факторів та характеру їх впливу на резистентність соціального капіталу;

– стимулювання – спонукання працівників до високопродуктивної діяльності для задоволення своїх потреб і реалізації соціальних цілей Держмитслужби, і, як результат, розвитку РСК Держмитслужби;

– управління – прийняття ефективних управлінських рішень щодо забезпечення розвитку РСК Держмитслужби.

Серед основних принципів запровадження моделі розвитку РСК варто виділити наступні:

– об'єктивності – передбачає всебічний аналіз умов та особливостей розвитку РСК Держмитслужби;

– дієвості – полягає у напрацюванні конкретних заходів, спрямованих на виявлення проблемних аспектів розвитку РСК Держмитслужби та їх усунення;

– системності – включає напрацювання відповідного алгоритму дій, спрямованого на підвищення резистентності соціального капіталу Держмитслужби та застосування системи розвитку РСК Держмитслужби на постійній основі.

Таким чином, розвиток РСК Держмитслужби передбачає:

1) підвищення рівня довіри до митних органів із боку суспільства та самих працівників митних органів;

2) структурування та популяризацію цінностей, направлених на активну соціальну взаємодію, розвиток дружніх відносин, поваги та взаємодії між працівниками митних органів;

3) нарощування масштабів соціальних мереж всередині служби, розвиток соціальних відносин між працівниками різних структурних підрозділів митних органів та функціонально наближених органів державної влади.

Визначення основних напрямів підвищення резистентності соціального капіталу Держмитслужби та розробка відповідної моделі його розвитку, на нашу думку, має передбачати аналіз факторів, що на нього впливають, – як зовнішнього, що не піддаються контролю з боку окремої організації (політико-правові, соціальні, економічні, техніко-технологічні аспекти розвитку суспільства, урядові рішення та інституційні механізми), так і внутрішнього характеру. Останні, в свою чергу, поділяються на стійкі та змінні, прямого та непрямого впливу. Стійкі фактори включають у себе вимоги щодо якості послуг, які надаються митними органами, взаємодію із контактними аудиторіями та ін. До складу змінних факторів відносять: якість робочої сили, підвищення ефективності її використання за допомогою подальшого вдосконалення мотивації праці, поліпшення її поділу і кооперації, організаційні системи і методи, стилі та методи управління. Як правило, зовнішні фактори впливають на ефективність управління РСК із стратегічної точки зору, а внутрішні – з тактичної та оперативної. Так, зазначені фактори, які безпосередньо або опосередковано впливають на РСК Держмитслужби, формують своєрідний потенціал резистентності соціального капіталу митних органів. При цьому, варто зазначити, що на сьогодні більшість із них не мають позитивного впливу на цей процес, а, навпаки, носять деструктивний характер.

В узагальненому вигляді авторську модель розвитку РСК Держмитслужби наведено на рис. 1.

При цьому, слід відзначити, що вихідною позицією формування моделі розвитку РСК Держмитслужби є соціальна складова інституційної ефективності. Саме вона, у даному випадку, є виразником бажаного результату діяльності Держмитслужби з питань розвитку соціального капіталу.

Ця складова має включати цілі, що передбачають розвиток РСК Держмитслужби та критерії досягнення його запланованого рівня.

При цьому, цілі повинні бути збалансованими та враховувати особливості зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування відомства. Саме цілі й визначатимуть бажаний рівень розвитку РСК Держмитслужби.

Як відображено на рис. 1, модель розвитку РСК Держмитслужби, на нашу думку, має включати реалізацію наступних етапів: 1) моніторинг; 2) проектування; 3) планування; 4) реалізація; 5) контроль.

Етап моніторингу передбачає оцінку факторів, що є визначальними у процесі формування РСК Держмитслужби. Даний етап має на меті визначення рівня РСК Держмитслужби та оцінювання можливостей і доцільності його розвитку.

Формування інформаційного поля передбачає збір та опрацювання інформації, необхідної для визначення рівня розвитку РСК, що дасть змогу зробити висновки про необхідність та можливості його розвитку. У даному випадку, найбільш доцільним є застосування методу анкетування, яке має здійснюватися із визначеною періодичністю для забезпечення можливості співставлення отриманих результатів та виявлення характеру соціальних зрушень в Держмитслужбі.

Обґрунтування доцільності та можливостей розвитку РСК відбувається на основі інформації про рівень резистентності соціального капіталу. При цьому особливу увагу слід звернути на чинники, що є визначальними у процесі розвитку РСК Держмитслужби. Окрім того, доцільно визначити основні

напрями та можливості підвищення рівня резистентності соціального капіталу, а також здатність Держмитслужби їх реалізувати.

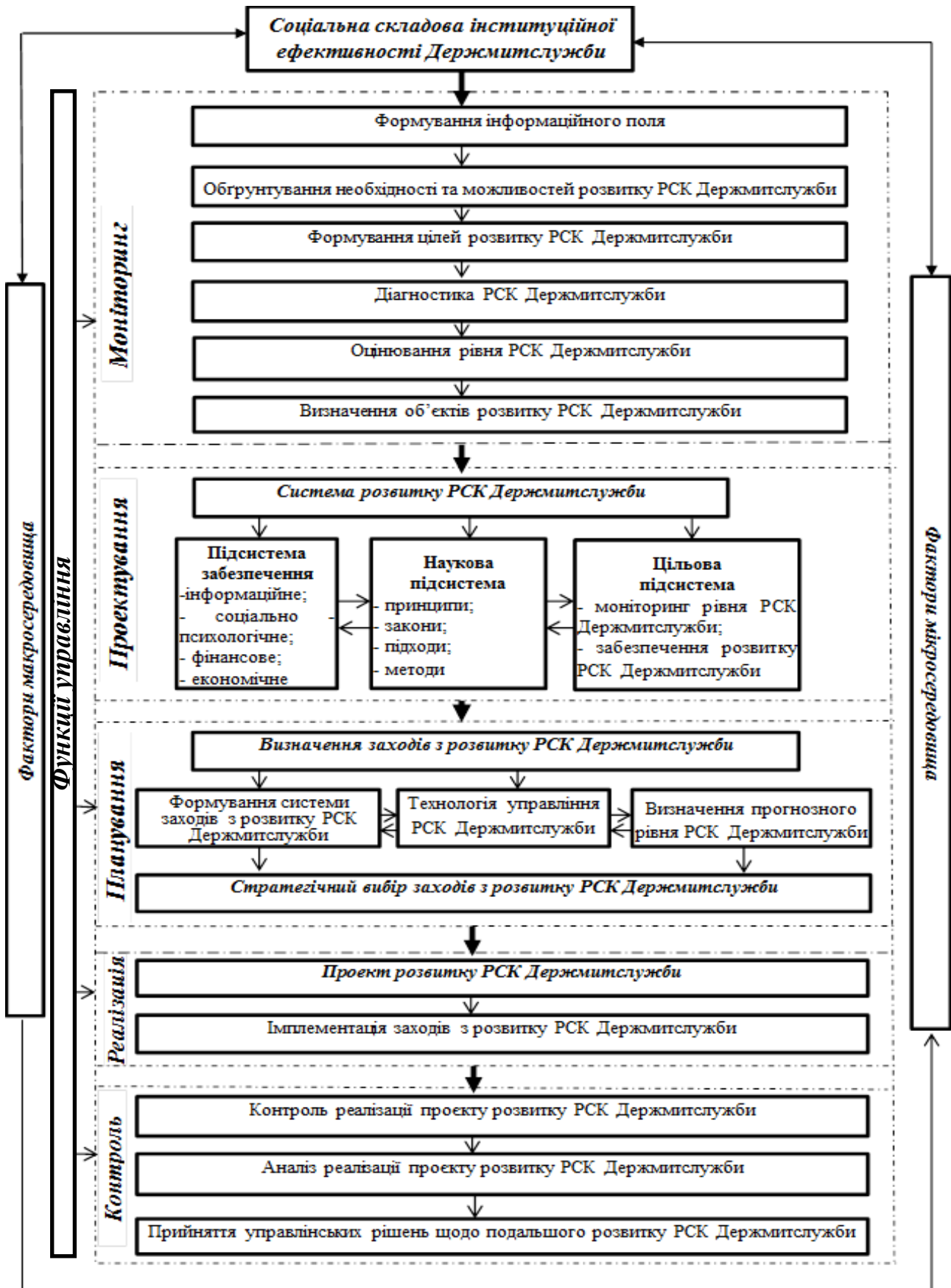

Рис. 1. Модель розвитку РСК Держмитслужби

Джерело: розроблено автором

Усвідомлюючи необхідність та доречність розвитку РСК Держмитслужби, слід сформувати цілі, яких прагне досягти служба у процесі реалізації управління, а також визначити граничний рівень бажаного результату. Як правило, визначають стратегічні, тактичні та оперативні цілі. Стратегічна ціль розвитку РСК Держмитслужби полягає у досягненні та підтриманні високого рівня розвитку РСК, що дозволить забезпечити ефективний соціальний розвиток служби за умов інституційних перетворень; тактична – у забезпеченні ефективності соціальної напряду функціонування Держмитслужби, а оперативна – створення належних умов для розвитку РСК Держмитслужби.

Формування цілей розвитку РСК Держмитслужби дозволяє визначити основні об'єкти його управління. Отже, на стратегічному рівні об'єктом виступає резистентність соціального капіталу як його природна здатність до самовідновлення та виживання за рахунок власних джерел; на тактичному – забезпеченість якісними трудовими ресурсами, а на оперативному – умови розвитку РСК.

Ще одним завданням цього етапу є діагностика резистентності соціального капіталу, що передбачає опрацювання результатів профільного анкетування через формування відповідних індикаторів РСК Держмитслужби. При цьому, під *індикаторами резистентності соціального капіталу* пропонується розуміти якісно-кількісні характеристики, за допомогою яких здійснюється моніторинг і визначається рівень розвитку структурних елементів, що визначають архітектуру РСК Держмитслужби. У даному випадку індикатор не ототожнюватимемо із показником, оскільки, здебільшого, складники резистентного соціального капіталу не мають матеріального вираження, що не дозволяє здійснити їх просте оцінювання або кодифікацію.

Основними властивостями індикаторів у даному випадку є те, що:

1. Вони слугують орієнтирами розвитку в певних умовах (за різних прогностичних сценаріїв).
2. Є визначниками, що характеризують властивості, стан та розвиток резистентного соціального капіталу.

3. Можуть бути покладені в основу моніторингу, аналізування і прогнозування розвитку резистентного соціального капіталу на підставі обмеженої кількості ключових характеристик.

Моніторинг РСК Держмитслужби дає можливість не лише визначити рівень резистентності соціального капіталу, але й створює передумови для виявлення дестимуляторів його розвитку.

Система розвитку РСК Держмитслужби, яка формується на етапі проектування, включає наукову, цільову та підсистему забезпечення, які й створюють передумови для успішної реалізації даного процесу.

Наукова система передбачає врахування законів розвитку соціально-економічної системи, зокрема, закону циклічності розвитку, закону попиту, пропозиції та їх взаємодії, конкуренції, композиції, синергії та самозбереження. Найбільш доречними науковими підходами у даному випадку є: цільовий, системний, логічний та ситуаційний.

Наукова система передбачає застосування конкретних методів, зокрема таких, як: прогнозування, планування, аналіз, організація процесу тощо.

Серед елементів цільової підсистеми слід виділити такі, як: моніторинг РСК та забезпечення розвитку РСК, що сприятиме досягненню загальних цілей процесу розвитку РСК.

Підсистема забезпечення передбачає інформаційну, соціально-психологічну, фінансову та економічну підтримку розвитку РСК.

На етапі планування необхідно визначити основні можливості та напрями розвитку РСК Держмитслужби, сформувати систему заходів відповідно до кожної ситуації, обрати критерії оцінки їх ефективності (релевантні межі). Маючи альтернативні варіанти заходів, слід підібрати інструменти, за допомогою яких їх впроваджуватимуть. Як правило, вони можуть носити еволюційний характер впровадження, тобто внесення часткових змін або революційний (реінжиніринг).

При цьому, одним із найважливіших елементів цього етапу є технологія управління розвитком РСК Держмитслужби, враховуючи те, що соціальний капітал є досить складною структурою, яка значною мірою залежить від суб'єктивних факторів. Іншими словами – людина є як першопричиною розвитку РСК Держмитслужби, так і його наслідком. На даному етапі важливо обрати ті методи управління, які дозволять максимально чітко та коректно реалізувати сформовану систему заходів, спрямованих на розвиток РСК Держмитслужби.

Після того, як сформовано систему заходів, обрано методи для їх впровадження, слід визначити прогностичний рівень РСК Держмитслужби. Із альтернативних варіантів слід обрати той, при якому рівень розвитку РСК Держмитслужби буде наближеним до запланованого. Після цього необхідним є здійснення стратегічного вибору заходів, що втілюється у проекті розвитку РСК Держмитслужби, який є систематизованим переліком конкретних заходів та інструментів їх реалізації.

Наступним етапом моделі є реалізація, що передбачає здійснення заходів, спрямованих на розвиток РСК Держмитслужби, після чого здійснюють контроль впровадження проекту розвитку РСК та аналіз імплементації запланованих заходів. За результатами аналізу відбувається прийняття відповідних управлінських рішень щодо подальшого розвитку РСК Держмитслужби, що передбачає запровадження підтримуючих заходів (у випадку досягнення запланованих цілей розвитку РСК) або ж

формування чи коригуючого характеру (при недосягненні запланованих цілей або їх частковій реалізації).

Окрім того, доцільно зазначити, що модель розвитку РСК Держмитслужби повинна бути гнучкою та характеризуватись безперервністю процесу управління, паралельністю виконання різних її етапів – стратегічного, тактичного і оперативного, виступати у якості органічного сполучення у єдиний інтегрований комплекс всієї сукупності соціальних перетворень і їх коригування під впливом факторів зовнішнього й внутрішнього середовища.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, застосування запропонованої моделі розвитку РСК Держмитслужби дозволяє актуалізувати необхідність якісного зростання резистентного соціального капіталу, який на сьогодні позиціонується як один із вагомих каталізаторів розвитку економічних систем, що у даному випадку може виступати фактором підвищення інституційної ефективності служби. Перевагами моделі є її комплексність, простота, здатність до системного аналізу РСК із врахуванням впливу факторів прямої та непрямої дії, а також можливість визначення проблемних аспектів у розвитку РСК задля прийняття відповідних управлінських рішень.

Імплементация моделі розвитку в практичну діяльність Держмитслужби дасть змогу знизити рівень соціальної напруги у відомстві, суттєво підвищити рівень інформованості керівних ланок про сучасний стан та необхідність впливу на РСК, а також сприятиме відновленню репутаційного капіталу інституції як з позиції працівників Держмитслужби, так і суспільства в цілому.

Література

1. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: етап відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія. Київ : КНЕУ, 2010. 251 с.
2. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : монографія. Київ : Т-во «Знання», 2001. 254 с.
3. Буркинський Б. В., Горячук В. Ф. Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка. *Економіка України*. 2013. № 1. С. 67-81.
4. Сибиряков С. О. Соціальний капітал державних службовців України як чинник становлення громадянського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_4_8 (дата звернення: 30.09.2020).
5. Руда Т. В., Нагорічна О. С. Теоретичні аспекти формування соціального капіталу в Україні. *Інноваційна економіка*. 2020. № 3-4 [83]. С. 120-126.
6. Нагорічна О. С. Сутність та індикатори формування резистентного соціального капіталу Держмитслужби. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 9. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.9.50
7. Капітанець С. В. Соціальний капітал як важливий ресурс розвитку держави. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 39. С. 291-296.
8. Попов С. М. Атрибутивні характеристики управління як цілісної соціальної системи. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2011. № 7. С. 70-80.

References

1. Kolot, A.M. (2010), *Sotsialno-trudova sfera: etap vidnosyn, novi vyklyky, tendentsii rozvytku* [Social and labor sphere: the stage of relations, new challenges, tendencies to development], monograph, KNEU, Kyiv, Ukraine, 251 p.
2. Hrishnova, O.A. (2001), *Liudskyy kapital: formuvannia v systemi osvity i profesiinoi pidhotovky* [Human capital: forming in the system of education and professional preparation], monograph, T-vo "Znannia", Kyiv, Ukraine, 254 p.
3. Burkynskyy, B.V. and Horiachuk, V.F. (2013), "Social capital: essence, sources and structure, estimation", *Ekonomika Ukrainy*, no. 1, pp. 67-81.
4. Sybyriakov, S.O. (2013), "Social capital of civil servants of Ukraine as factor of becoming of civil society", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, no. 4, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_4_8 (access date September 30, 2020).
5. Ruda, T.V. and Nagorichna, O.S. (2020), "Theoretical aspects of social capital formation in Ukraine", *Innovatsiina ekonomika*, no. 3-4 [83], pp. 120-126.
6. Nagorichna, O.S. (2020), "The essence and indicators of the formation of resistant social capital of the State Customs Service", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, no. 9. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.9.50
7. Kapitanets, S.V. (2020), "Social capital as an important resource for state development", *Infrastruktura rynku*, no. 39, pp. 291-296.
8. Popov, S.M. (2011), "Attributive characteristics of management as a holistic social system", *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*, no. 7, pp. 70-80.